

מה למדנו ממלחמת ההתשה

V גשר בדרך לפורט סעיד לאחר הפצצה של מטוסי חיל האוויר | בתגובה למהלכיה של מצרים אימצה גם ישראל את התפיסה של מלחמת ההתשה

סא"ל (מיל') יהלי עמית
לשעבר רע"ן חקר קרבות במחלקת היסטוריה

למרות השוני הרב בין מלחמת ההתשה נגד מצרים בשנים 1969-1970 לבין העימות עם הפלסטינים בשנים האחרונות יש מסקנות מהמלחמה הרחוקה ההיא שרלוונטיות גם לעימות הנוכחי עם החמאס ברצועת עזה

התגבשה באופן הדרגתי וכללה שלושה מרכיבים עיקריים: הקמת קו ביצורים, פשיטות בעומק מצרים והפצצות של חיל האוויר.

מלחמת ההתשה נמשכה שנה וחצי - ממאוס 1969 ועד אוגוסט 1970 - ובה ניסה כל צד לגרום לצד האחר אבדות כבדות ככל האפשר ולהביא לשבירתו.

מצרים

כחודשיים לאחר שהסתיימה מלחמת ששת הימים אמר נאצר: "איננו יכולים כיום לתקוף את ישראל ולא נוכל לעשות זאת למשך תקופה ממושכת... אם ברצוננו להשיב את אדמתנו במלחמה - לא נתחיל במלחמה. לא נוכל להתחיל במלחמה אלא אחרי שנהיה בטוחים שאנו יכולים לנצח, אחרת נביא על עצמנו אסון קשה ביותר".

בהתאם לתפיסתו כי "מה שנלקח בכוח לא יוחזר אלא בכוח", ובהתחשב בנחיתותו הצבאית, פיתח נאצר את "תורת שלבים" שאותה פירט בנאום שנשא ב-10 באפריל 1968. מטרתה הסופית של "תורת השלבים" הייתה להביא לחיסולה של מדינת ישראל. ואלה הם ארבעת השלבים שקבע נאצר:

1. **שלב העמידה האיתנה** שבמרכזו ניצב שיקומו של צבא מצרים לאחר התבוסה. כדי לממש את השלב הזה במהירות נעזר נאצר בבריה"מ שמוכנה הייתה להעמיד לשם כך את משאביה. מיד לאחר שהסתיימה מלחמת ששת הימים החלה בריה"מ להזרים למצרים ברכבת אווירית וימית כמויות גדולות מאוד של אמצעי לחימה. עד אמצע 1968 כבר עמדו לרשות המצרים יותר אמצעי לחימה ובאיכות טובה יותר מכפי שהיו להם ערב מלחמת ששת הימים. ב-23 ביולי 1968 הביע נאצר את תודתו לבריה"מ: "אילו לא בריה"מ והסכמתה להעניק לנו נשק עדיין היינו שרויים היום באותו המצב שבו נמצאנו לפני שנה: ללא נשק, נתונים לאיומיה של ישראל ונאלצים לקבל את תנאיה".

2. **שלב ההרתעה**. יצירת קואליציה ערבית מאוחדת והפגנת כוח צבאית נגד ישראל.

3. **שלב חיסול התוקפנות**, דהיינו החזרת השטחים שאבדו למצרים במלחמת ששת הימים. זהו השלב העיקרי בתוכנית, ואותו קיווה נאצר לממש באמצעות מלחמת ההתשה.

4. **שלב הניצחון הסופי**, דהיינו חיסול היישות הציונית. נאצר מעולם לא ויתר על החזון של מזרח תיכון ללא מדינת היהודים, וזו הייתה ונותרה המטרה הסופית שלו.

את "תוכנית השלבים" החל נאצר ליישם עם תום מלחמת ששת הימים. החל מיוני 1967 ועד ספטמבר 1968 הייתה החזית הדרומית שקטה, למעט כמה תקריות ביבשה ובים, שהחמורה שבהן הייתה טיבוע אח"י אילת ב-21 באוקטובר 1967. במהלך התקופה הזאת - שלב העמידה האיתנה - עסק צבא מצרים בעיקר בבניין הכוח שלו. באמצע 1968 חש נאצר שצבאו התחזק דיו כדי לעבור לשלב שלאחר מכן, וב-8 בספטמבר 1968 פתחה הארטילריה המצרית

ערי הדרום של ישראל חשופות בשנים האחרונות לרקטות שיורה החמאס מתוך רצועת עזה, ובאחרונה אף נכנסו ערי המרכז לטווח הרקטות של הארגון. ישראל מתלבטת כיצד להגיב כדי להביא להפסקת הירי. מטרת המאמר הזה היא לנתח את מלחמת ההתשה נגד מצרים ממרס 1969 ועד אוגוסט 1970 - שהסתיימה בניצחון של ישראל - ולהשוותה (למרות השוני הרב בין האירועים) למלחמה שהתנהלה בשנים האחרונות בדרום הארץ. נראה שהשוואה כזאת עשויה לשפוך אור חדש על האפשרויות העומדות בפני ישראל ובפני צה"ל מעבר למהלך קרקעי נרחב - אפשרויות שיש בהן כדי לשבור את הצד האחר ולמנוע את המשך הירי.

רקע

לאחר תבוסת הערבים במלחמת ששת הימים הכריז נשיא מצרים גמאל עבד אל-נאצר כי "מה שנלקח בכוח לא יוחזר אלא בכוח". נאצר לא הסכים להכיר בקיומה של ישראל ובהישיגה במלחמה והתנגד נחרצות לקיים עימה משא ומתן לשלום. בהתאם לתפיסה הזאת הוא הוביל את העולם הערבי לוועידת חרטום (ספטמבר 1967) שבה התקבלו "שלושת הלאוים": לא למשא ומתן עם ישראל, לא לשלום עם ישראל, לא להכרה בישראל.

עם זאת ההחלטות שהתקבלו בוועידת חרטום לא מנעו מנאצר לקבל את החלטה 242 של מועצת הביטחון של האו"ם בנובמבר 1967 שקראה לישראל לפנות שטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים בתמורה לביטול מצב הלוחמה, הכרה הדדית וכיבוד הדדי של הריבונות ושל השלמות הטריטוריאלית של כל המדינות באזור. הפרשנות שנתנו המצרים להחלטה 242 הדגישה את חלקה של ישראל - הנסיגה - והתעלמה מהתמורה שהם היו צריכים לתת: הכרה וביטול מצב הלוחמה. כתוצאה מכך לא הביאה החלטה 242 של האו"ם לקידומו של תהליך שלום באזור.

נאצר היה נחוש לפתוח במאבק מזוין נגד ישראל, אבל בהיותו ריאליסט, הבין שבטווח הזמן הנראה לעין לא תוכל מצרים לכבוש בחזרה את סיני במהלך התקפי מכריע. החלופה למלחמת כיבוש הייתה "תורת השלבים" שהוא פיתח (שתפורט בהמשך) ושבמסגרתה הוא יזם במרס 1969 את מלחמת ההתשה. בנאומו ב-23 ביולי 1969 הגדיר נאצר את מטרת המלחמה: "התשת האויב" (ח'רב אלאסתנאף במקור). שיטת הפעולה העיקרית הייתה הנחתת אש ארטילרית מסיבית על כוחות צה"ל שהיו ערוכים בגדה המזרחית של תעלת סואץ. נאצר סבר שישראל לא תוכל לעמוד במלחמת התשה ממושכת שתסב לה אבדות כבדות ותכביד מאוד על כלכלתה. מטרתו הייתה לגרום לישראל לסגת מקו התעלה לאחר שתגיע למסקנה שאין היא יכולה או אין היא רוצה לשלם את המחיר הכרוך באחזקתו.

בתגובה למהלכיה של מצרים אימצה גם ישראל את התפיסה של מלחמת התשה. ישראל רצתה להתיש את מצרים וכך לכפות עליה הפסקת אש שתשאיר בידיה את השטחים שעליהם השתלטה במלחמת ששת הימים. שיטת הפעולה

טנקי טירן ונגמ"ש במבצע "רביב" | בגלל מבצעי צה"ל נאלצו המצרים להיערך להגנת טורפם, וכתוצאה מכך השתררה בקו התעלה רגיעה למשך כמה חודשים

והתעוררו קשיים לוגיסטיים - והן מטעמים מדיניים: עלה החשש שצליחת התעלה תביא למעורבות של הסובייטים בלחימה כדי להגן על משטרו של נאצר.

2. **לסגת מקו התעלה.** המצדדים בחלופה הזאת טענו שהיא תצמצם את החיכוך עם המצרים ואולי אף תביא לפתיחתה של תעלת סואץ ולרגיעה בקו. המתנגדים טענו שהמצרים ייכנסו לתוך השטח שתפנה ישראל, והחיכוך יישאר בעינו - רק שהוא יעבור מאזור התעלה לעומק השטח בסיני. מעל לכול חששו המתנגדים שהמצרים יראו בנסיגה כזאת אות חולשה וניצחון גדול לאסטרטגיה שלהם. בסופו של דבר התקבלה עמדת המתנגדים לנסיגה.

3. **להישאר על קו התעלה ולהפעיל על המצרים לחץ כבד שיאלץ אותם להפסיק את האש.** זו החלופה שנבחרה בסופו של דבר.

ההחלטה להישאר על קו המים חייבה את ישראל להתבצר לאורך התעלה כדי למנוע מהמצרים את האפשרות להסב לצה"ל אבדות כבדות באמצעות אש ארטילרית. וכך, מיד לאחר "מבצע הלם" החל "מבצע מעוז" לבניית קו הגנה מבוצר שעתיד היה ליכנס לאחר זמן קצר בשם "קו בר-לב". הקו נבנה לאורך גדותיה המזרחיים של התעלה וכלל סוללת עפר גבוהה ורציפה ובתוכה סדרה של מוצבים מבוצרים שכונו מעוזים. נסללה רשת של צירי גישה, והותקן מערך תקשורת. סדר הכוחות, שמנה עד אז חטיבה מרחבית, הוגדל, ואת הקו החזיקה אוגדה מרחבית - אוגדת סיני. הקמת קו בר-לב כמעט הושלמה עד מרס 1969, עת חידשו המצרים את האש. בהמשך, לאחר שהסתיימה מלחמת ההתשה, הוקם קו ביצורים אחורי - התעוזים.

בירי כבד על כוחות צה"ל. הירי נמשך ברציפות כמה שעות. אירוע דומה של ירי ארטילרי כבד וממושך היה גם ב-26 באוקטובר 1968. היה זה שלב ההרתעה, השלב המכין לקראת המעבר לשלב "חיסול התוקפנות". מלחמת ההתשה - שלב "חיסול התוקפנות" - נפתחה במלוא עוצה במרס 1969. כאמור, שיטת הפעולה העיקרית שנקט צבא מצרים הייתה ירי מסיבי של אש ארטילרית. זו הפילה חללים רבים בקרב כוחות צה"ל. לירי הארטילרי התווספו פשיטות לילה על מעוזים, הצבת מארבים בצד המזרחי של התעלה, הפצצת יעדים בעומק סיני ופעילות ימית (הפגזות מטרות הסמוכות לחופי סיני וטיבוע סירות דיג).

ישראל

ישראל הגיבה בעוצמה רבה ובנחישות על המהלכים הצבאיים של מצרים. על הטבעתה של המשחתת אילת היא הגיבה בהחרבת בתי הזיקוק של סואץ. בתגובה לתקיפות הארטילריות הכבדות בספטמבר-אוקטובר 1968 ערך צה"ל בלילה שבין 30 ל-31 באוקטובר את "מבצע הלם": כוחות מוסקים פשטו על שלושה יעדים במצרים עילית בעומק שטח האויב. הם פוצצו גשר על הנילוס ליד קינא, סכר ליד נג'ע חמאדי ותחנות ממסר בקו המתח הגבוה אסואן-קהיר. הפשיטות אכן היכו בהלם את צמרת מצרים, שכן התברר לה שהעורף חשוף לפגיעה. המצרים נאלצו להיערך להגנת עורפם, וכתוצאה מכך השתררה בקו התעלה רגיעה למשך כמה חודשים.

מאחר שהיה ברור לקובעי המדיניות בישראל שהשקט לא יימשך לאורך זמן, הם דנו כיצד יש לפעול במקרה שמצרים תחדש את מלחמת ההתשה. בדיונים עלו שלוש חלופות עיקריות:

1. **לצלוח את התעלה ולכבוש שטחים ממערב לה.** החלופה הזאת נפסלה על הסף הן מטעמים מבצעיים - באותו השלב לא היו לצה"ל אמצעי צליחה,

את הלחץ על המצרים - כדי לאלצם להסכים להפסקת אש - הפעיל צה"ל בעיקר באמצעות חיל האוויר. ביולי 1969 החל חיל האוויר לתקוף מטרות צבאיות לאורך התעלה, והחל מינואר 1970 הוא הרחיב את תקיפותיו ופגע ביעדים בעומק מצרים. עד סוף 1969 נהנה חיל האוויר מחופש פעולה אווירי, אך לאחר מכן הכניסו המצרים לזירה סוללות של טילי נ"מ מתקדמים (בין היתר מדגם SA-3), ואלה הגבילו את חופש הפעולה של מטוסי חיל האוויר. צבא מצרים ספג אבדות כבדות בתקיפות של חיל האוויר. נוסף על כך גרמה הלחימה הרצופה לבריחת התושבים מערי התעלה - פורט-סעיד, איסמאעיליה וסואץ - ואלה הפכו לערי רפאים.

דרך נוספת להפעלת לחץ על המצרים הייתה פשיטות עומק של כוחות יבשה על מטרות צבאיות ועל מטרות תשתית.

קובעי המדיניות בישראל ראו במלחמת ההתשה בין ישראל למצרים מבחן ליכולת העמידה ולאורך הנשימה של שני הצדדים.

ההחלטה להפעיל את חיל האוויר נגד מטרות בעומק מצרים התקבלה לאחר התלבטויות רבות. התומכים בהפצצות העומק - ובראשם השר יגאל אלון - טענו שאלה ישכנעו את נאצר לחדול מהלחימה בשל החשש למעמדו בתוך מצרים. מתנגדי המהלך - ובראשם שר החוץ אבא אבן - חששו שהוא יוביל למעורבות סובייטית במלחמה ולהתנגדות ארה"ב מחשש שהסכסוך המקומי יגביר את המתחים הבין-גושים.

בסופו של דבר התברר שצדקו הן התומכים והן המתנגדים: הפצצות העומק, שהחלו ב-7 בינואר 1970, הנחיתו מכה קשה על יוקרתו של נאצר (נזקיהן הממשיים של הפצצות העומק היו זניחים - בניגוד להפצצות לאורך התעלה שהסבו למצרים אבדות כבדות וגרמו להם נזקים רבים) והביאו למעורבות

למרות תלותה של ישראל בארה"ב לא נרתעה ההנהגה הישראלית במלחמת ההתשה מלסרב ליוזמות אמריקניות שסיכנו - להערכתה - את האינטרסים החיוניים של המדינה

חסרת תקדים של הסובייטים בלחימה לצד המצרים. בתוך זמן קצר מצא את עצמו חיל האוויר נלחם נגד סוללות נ"מ וטייסות מיג-21 שצוותיהן היו אנשי צבא רוסים. המעורבות הסובייטית הזאת אילצה את ישראל לחדול מהפצצות העומק (באפריל 1970), אך נמשכו ההפצצות "הרגילות" לאורך התעלה, וכאמור הסבו למצרים אבדות כבדות.

סיום המלחמה

בחודשים הראשונים של 1970 החל נאצר להראות סימני שבירה. הוא הגיע למסקנה שמלחמת ההתשה נכשלה: שהיעד המדיני שהציב לעצמו לא התממש, ושמצרים ספגה אבדות ונזקים הרבה יותר מאשר ישראל. בעקבות זאת הוא הסכים לקבל את תוכניתו של שר החוץ האמריקני ויליאם רוג'רס מ-19 ביוני 1970 שקראה להפסקת אש וכן לניהול מגעים בין הצדדים בחסות בין-לאומית. המגעים האלה אמורים היו להתחיל שלושה חודשים לאחר כניסתה של הפסקת האש לתוקף. (זו הייתה תוכנית רוג'רס השנייה. את תוכניתו הראשונה הוא הציע בסוף 1969, אך שני הצדדים דחו אותה). לאחר שמצרים קיבלה את

התוכנית, החליטה גם ישראל לאמצה, והפסקת האש נכנסה לתוקף ב-7 באוגוסט 1970. אולם המשא ומתן שאמור היה להיפתח בעקבותיה לא יצא לדרך הן משום שמצרים הפרה את הסכם הפסקת האש ביום שבו הוא נכנס לתוקף (בכך שקידמה סוללות טק"א לעבר התעלה) והן בגלל מותו של נאצר זמן קצר לאחר מכן (ב-28 בספטמבר 1970). עם זאת, בלחץ האמריקנים לא הגיבה ישראל בכוח על ההפרה - מה שעתידי היה לעלות לה ביוקר במלחמת יום הכיפורים.

סיכום

מלחמת ההתשה נגד מצרים בשנים 1969-1970 שונה מהרבה בחינות מהעימות המתקיים בשנים האחרונות נגד החמאס ונגד שאר ארגוני הטרור בעזה. הדמיון הבולט הוא העובדה שעיקר הלחימה, לפחות בכל הנוגע לצד שכנגד, הוא באמצעות ירי תלול מסלול. למרות השוני הרב בין שני המקרים ניתן להפיק ממלחמת ההתשה כמה לקחים שרלוונטיים גם לאירועים בתקופה הנוכחית:

1. עמידה איתנה - גם אם היא כרוכה בספיגת אבדות - לצד הנחתת מכות כואבות מאוד על האויב לאורך זמן עשויה להכניעו.
2. צה"ל לא היסס לפגוע במסגרת הלחימה נגד מצרים גם במטרות תשתית אזרחיות. צה"ל אומנם הקפיד מאוד שלא לפגוע באזרחים, אך כתוצאה מהלחימה ננטשו ערי התעלה והפכו לערי רפאים. פגיעות אקראיות באזרחים לא הביאו להפסקת הפעילות של צה"ל.
3. לכאורה היה מצבה המדיני של ישראל פחות נוח במלחמת ההתשה מכפי שהוא היום. במלחמת ההתשה פעלו המצרים רק נגד מטרות צבאיות שהיו כולן מצויות בשטח כבוש, ואילו צה"ל הגיב, בין היתר, נגד מטרות תשתית אזרחיות. כיום מתקפים ארגוני טרור מתוך רצועת עזה יישובים אזרחיים המצויים בתוך השטח הריבוני של מדינת ישראל. המצב הזה נתן לישראל לגיטימציה לפעול ביד קשה נגד היורים, ואכן כשהחל מבצע "עופרת יצוקה" הוא התקבל בהבנה במדינות רבות.
4. במהלך מלחמת ההתשה הלכה והעמיקה מעורבותן של המעצמות בה. בשלב מסוים נלחמו כוחות סובייטיים לצד המצרים, ובארה"ב גבר החשש שהעימות האזורי יידרדר לעימות בין-גושי. זו הסיבה שהממשל האמריקני השקיע מאמצים רבים להגיע להפסקת אש בין ישראל למצרים. אך למרות תלותה של ישראל בארה"ב לא נרתעה ההנהגה הישראלית מלסרב ליוזמות אמריקניות שסיכנו - להערכתה - את האינטרסים החיוניים של המדינה. (הכוונה היא בעיקר לדחיית היוזמה הראשונה של רוג'רס).
5. המרכיב הדומיננטי במהלכים ההתקפיים של צה"ל במלחמת ההתשה היה אש - בעיקר מהאוויר - ובליוי פשיטות קרקעיות. הדרך הזאת הביאה לשבירת האויב ולניצחון, אך היא נמשכה זמן רב וגבתה קורבנות לא מעטים. נראה אפוא ששימוש נרחב באש עשוי לשבור את האויב, אם כי השגת הישגים באמצעות הישענות בלעדית על אש, ללא תמרון, מצריכה זמן רב. היתרון המובהק של שימוש באש ללא תמרון הוא אי-חשיפתם של הכוחות המתמרנים לסיכונים. בהקשר הזה נראה שההישג של מבצע "עופרת יצוקה", שבו פעלו כוחות מתמרנים בתוך הרצועה וספגו פגיעות בודדות בנפש, הוא חריג.
6. העובדה שהמצרים הפרו את הסכם הפסקת האש כבר ביום שבו הוא נכנס לתוקף (באמצעות קידום הטק"א שלהם לתעלה) מלמדת שלניצחון ללא הכרעת האויב אין ערך לטווח הארוך אם לא ממשיכים לתחזקו בין אם באמצעים מדיניים ובין אם באמצעים צבאיים. כך בשנים האחרונות שיפר החזבאללה את יכולותיו המבצעיות באופן משמעותי למרות הפגיעות הקשות שספג במלחמת לבנון השנייה, וכך קרה גם לחמאס בעזה לאחר "עופרת יצוקה".